

MICHAEL MANNIN MAAILMANHISTORIA

JA VALLAN MUODOT

Reinhard Bendixin tunnetun kuvauksen mukaan historiallinen sosiologia on kimara tutkimusohjelmia, joiden kysymyksistä pääosa on peräisin Marxilta ja useimmat vastauksista Weberiltä. Tämä luonnehdinta osuu varsin hyvin historiallisen sosiologian mahdollisesti suurimpaan elävään edustajaan, Michael Manniin. Hän on vastikään päättänyt valtion synnystä nykypäivään ulottuvan, viisi vuosituhatta kattavan matkansa saatuaan valmiiksi kaksi uutta osaa *The Sources of Social Power*-kirjasarjaan. Ensimmäinen näistä, eli sarjan kolmas osa, on otsikoltaan *Global Empires and Revolution, 1890–1945* (Mann 2012) ja toinen, eli sarjan neljäs osa, *Globalizations, 1945–2011* (Mann 2013).¹

Esittelen tässä artikkelissa aluksi sitä, mikä on erityistä Mannin uusweberiläisessä tavassa lähestyä historiallista kehitystä. Painotan erityisesti hänen vallan analyysiaan. Tämän jälkeen nostan esille joitain historiallisia kertomuksia kustakin teoksesta. Tarkastelun keskiössä ovat sarjan juuri ilmestyneet uudet osat, mutta kahta edeltävääkään osaa ei voi jättää täysin huomiotta, sillä ne antavat kontekstin uusille. Lopuksi nostan esiin Mannin työn teoreettisen puolen ja teen kaksi interventiota keskusteluun. Ensiksi kysyn, voisiko hänen lähestymistapaansa systematisoida ja kehittää edelleen? Sitten pohdin, onko Mannin valtalähteiden luokittelutapa soveliain mahdollinen oman aikamme analyysiin, vai voisiko sitä muotoilla uudelleen tavalla tai toisella? Interventioiden yhteydessä keskustelen

Mannin valta-analyysin suhteesta Foucault'n vallan analytiikkaan ja koetan laajentaa Mannin tärkeimmän teoreettisen työkalun, niin kutsutun IEMP-mallin (ideologiset, ekonomiset, militaariset ja poliittiset vallan lähteet), kattavammaksi NACEMP-malliksi (naturaaliset, artefaktuaaliset, kulttuuriset, taloudelliset, sotilaalliset ja poliittiset vallan lähteet).

MITÄ VALTA ON JA KUINKA

IEMP-MALLI TOIMII?

Mann ei ole suuri teoreetikko, ja hänelle tuottaa hankaluuksia käsittää teorian sellaista käyttöä, joka ei ole syntynyt empiirisen sosiaalitutkimuksen kontekstissa. Siksi hänen käsitteensä tapaavat olla metodologisia ideaalityyppejä, jotka tähtäävät sosiaalisten prosessien tulkintaan niin sanotun keskitason teorian alueella. Hän ei kuitenkaan pysty täysin välttämään kysymystä sosiaalisesta ontologiasta, vaikka pyrkiikin pitämään tämän tason teoreettiset sitoumuksensa vähäisinä, abstrakteina ja avoimina uudelleentulkinnalle.

Hänen mukaansa ihmiset ovat moninaisia päämääriä tavoittelevia olentoja. Teoillaan he luovat, sekä tarkoituksellisesti että huomaamattaan, sosiaalisia verkostoja, joihin heidän toimintansa uppoutuu. Näiden verkostojen varaan syntyy erilaisia institutionaalisia organisaatioita, jotka antavat toimijoille valtaresurs-

seja eli keinoja hallita ympäristöään haluttujen tavoitteiden saavuttamiseksi. On empiirisen yhteiskunta- ja historiantutkimuksen tehtävä selvittää, miten tämä tapahtuu kunakin aikana ja eri paikoissa. Voidaan kuitenkin kehittää käsitteellisiä työkaluja, jotka ovat tutkimuksellisesti hyödyllisiä monissa eri yhteyksissä.

Tärkein tällaisista käsitteistä on valta. Sen käsitteellistämiseksi Mann (1986) on sukua Giddensille (1995) siinä mielessä, että kumpikin heistä kulkee vastavirtaan aikaansa ja oppialaansa nähden ja näkee Parsonsien valtakäsityksen eräissä suhteissa käyttökelpoiseksi. Valta-analyysin vakiintuneimmassa muodoissa on ollut tapana nähdä valta niukkana resursina, josta käydään nollasummapeliä (esim. Mills 1956 ja Dahl 1957). Tällaisessa pelissä jokainen lisäys toimijan A vallassa on poissa toimijalta B ja päinvastoin. Mann myöntää tällaisen valta-analyysin muodon tärkeyden (missä hän eroaa Parsonsista, joka ei koskaan aivan löytänyt Millsin *The Power Elite* -teoksen punaista lankaa, kuten käy parhaiten ilmi tekstistä Parsons 1960) mutta katsoo Parsonsia seuraten, että kyseinen Mannin ”distributiiviseksi vallaksi” nimittämä vallan muoto on vain ilmiön yksi puoli. Toinen puoli on ”kollektiivinen valta”. Käsitteellä Mann viittaa tapauksiin, joissa A ja B voivat yhteistoiminnalla lisätä yhteistä valtaansa suhteessa kolmansiin osapuoliin tai luontoon. Mannin sivilisaatiohistorian kuvaus jäljittää pitkälti kollektiivisen vallan määrässä tapahtuvia muutoksia, jotka johtuvat teknologisesta kehityksestä (esimerkiksi maatalouden, teollisuuden ja sotilasteknologian vallankumoukset tai painoteknologia) tai sosiaalisen organisaation uusista muodoista (kuten roomalaiset legioonat, byrokraattinen organisaatiomalli tai demokratia). Hän katsoo, että tällaiset äkilliset lisäykset valtaresurssien määrässä ovat keskeisiä ymmärryksellemme historian kulusta, ja tästä syystä hän keskittyy tutkimuksissaan ”eturintamiin” eli historiallisiin jaksoihin, jotka johtavat toimijoiden kollektiivisten valtaresurssien kasvuun. Luki-jaa, joka pitää tätä kuvausta liian parsonslai-

sena (vaikka Mann ei hyväksykään Parsonsien lineaarista evolutionismia), saattaa helpottaa se, että Mann kiinnittää kasvavien kollektiivisten voimavarojen analyysinsä aina distributiivisen vallan analyysiin, joissa jotkut toimijat voitavat toisten hävitessä juuri kollektiivista valtaa kasvattavien innovaatioiden vuoksi. Lisäksi Mannin analyysin yleiseen osaan kuuluu kaksi muuta tärkeää erottelua: ekstensiivinen *vs.* intensiivinen ja autoritatiivinen *vs.* diffuusi valta. Ristiintaulukoimalla nämä syntyy nelikenttä, jossa armeija on esimerkkinä autoritatiivis-intensiivisestä vallan muodosta ja markkinavaihto ekstensiivis-diffuusista muodosta. Väliin jäävät ekstensiivis-autoritatiivinen muoto ja intensiivis-diffuusi muoto, joista voidaan antaa esimerkeiksi sotilaallinen imperiumi ja yleislakko.

Päämääräsuuntautuneella inhimillisellä toiminnalla on monia muotoja, eikä Mann usko, että kaikki muodot kattavan käsitteistön kehittäminen olisi mahdollista tai edes hyödyllistä. Hänen mielestään erilaisten kontekstien empiiriseen tutkimukseen tarvitaan kuitenkin yleistä käsitystä vallan erilaisista muodoista. Tällaista käsitystä hän hakee Weberiltä. Weber muunsi Marxin kaksikohtaisen perustan ja päällysrakenteen käsite-rakennelman kolmikoksi, joka koostuu taloudellisesta, kulttuurisesta (statukseen liittyvästä) ja poliittisesta (institutionaalis-organisaationaalista) sfääristä. Weber höllensi myös Marxin käsitystä kausaalista determinaatista, joka kulki Marxin mukaan aina viime kädessä taloudellisesta perustasta ideologiseen ja oikeudelliseen päällysrakenteeseen. Weberin mukaan kausaalisten yhteyksien etsintä on empiirisen tutkimuksen asia: joskus asiat menevät juuri niin kuin Marx esitti, mutta toisinaan ne voivat tapahtua täysin päinvastaisella tavalla. Mann hyväksyy Weberin näkemyksen näiltä osin, mutta tulkitsee Weberin sfäärin sosiaalisen vallan eri muodoiksi ja jakaa (enimmäkseen toisen nykyisin osin syyttä epämuodikkaan klassikon, Herbert Spencerin, ansiosta) vielä Weberin poliittisen sfäärin kahteen erilliseen vallan muotoon: poliittiseen valtaan ja sotilaa-

liseen valtaan. Tämä jako tulee perustelluksi useampaan otteeseen Mannin kirjasarjan empiirisissä analyyseissa, joista käy ilmi, että poliittinen ja sotilaallinen ympäristön kontrolli ovat usein eronneet toisistaan, kuten tapahtui muun muassa Rooman imperiumin sekä toisen maailmansodan jälkeisen Länsi-Euroopan ja Japanin tapauksissa. Hän myös muuttaa termin ”kulttuurinen” termiksi ”ideologinen”, ja näin päädyimme valtalähteiden englanninkielisiin nimityksiin perustuvaan IEMP-malliin (*ideological, economic, military, and political power*).

Mallissa *ideologinen valta* viittaa ”inhimilliseen tarpeeseen löytää perimmäinen tarkoitus elämässä, tarpeeseen muodostaa yhteisiä normeja ja arvoja sekä osallistua esteettisiin ja rituaalisiin käytäntöihin. [...] Uskonnot antavat eniten esimerkkejä [...] esimerkiksi liberalismiin, sosialismiin ja nationalismiin kaltaisten ideologioiden lisäksi.” Ideologinen valta voi levitä pääasiassa kahdella tavalla:

Se voi olla sosiaaliliallisesti ”transendenttia”. Toisin sanoen ideologia voi levitä yli taloudellisten, sotilaallisten ja poliittisten organisaatioiden rajojen. Toiseksi ideologia voi kiinteyttää olemassa olevaa valtaorganisaatiota luoden oman ”immanentin moraalinsa”. (Mann 1993:7.)

Lähinnä rituaalisesti vahvistettuja arvositoumuksia painottavasta määritelmästä huolimatta Mann on käsitellyt läpi uransa ideologian käsitteen alla myös kognitiivisia kulttuurisia kategorisointeja. Niinpä hän painotti jo kirjasarjansa ensimmäisessä osassa roolia, joka maailmanuskonnoilla on yleensä ollut, ja erityisesti roolia, joka kristinuskolla oli yhteisenä maailmankuvana ja toiminnan kontekstina Rooman imperiumin romahtamisen jälkeisessä Euroopassa. Hyvän aikaa kulttuurisen käänteen jälkeen kirjoitetuissa sarjan uudemmissa osissa kulttuurinen kategorisointi vaikuttaa ideologisen vallan määrittelyyn siten, että Mann (2012: 7) lisää tähän valtalähteesen kolmannen tekijän, patriarkaatin tapaiset ”institutionalisoidut ideologiat”. Jatkuvuuden

ja muiden tämän tekstin viimeisessä osastossa esitettävien syiden vuoksi hän kuitenkin pitäytyy IEMP-mallissa muuttamatta ideologista valtaa kulttuuriseksi ja vastaavasti mallin lyhennettä CEMP-malliksi.

Mannin *taloudellinen valta* sisältää markkinavaihdon, mutta ei rajoitu siihen. Niinpä taloudellinen valta juontuu ”tarpeesta hankkia, jakaa ja kuluttaa luonnonvaroja” (Mann 1993:7). Tässä termin ”taloudellinen” merkitys ylittää selvästi nykytaloustieteen usklassisen kaanonin ja muistuttaa enemmän merkitystä, jossa Karl Polanyi ja poliittiset taloustieteilijät Smithistä Marxiin käyttivät sitä. Kaikki nämä teoreetikot olivat markkinavaihdon lisäksi kiinnostuneita yhteiskunnan kokonaisuuden ja luokkasuhteiden uusintamisesta, missä he erosivat nykyisestä usklassisesta taloustieteestä. Ensimmäisessä, vuonna 1986 julkaistussa osassa, Mann korosti tätä kirjoittaen talouden organisaatiosta ”praksiksen kehinä”. Ajan kuluessa muoti kuitenkin muuttuu, ja Mann luopui tästä Marx-väritteisestä terminologias- ta vuonna 1993 julkaistussa teossarjan toisessa osassa. Taloudellisen vallan määritelmä on kuitenkin säilynyt samana kautta koko kirjasarjan, vaikka Mannin empiiriset analyysit eivät enää ensimmäisen osan jälkeen juuri kiinnitä huomiota tuotantovoimien kehitykseen.

Sotilaallinen valta on fyysisen voiman yhteisöllistä organisoimista, ja *poliittinen valta* ”juontuu alueellisen ja keskitetyn sääntelyn hyödyllisyydestä. [...] Sisäpoliittisesti se on ’alueellisesti keskitettyä’; ulkoisesti siihen kuuluu geopolitiikka” (Mann 1993:9). Tässä Mann eroaa Weberistä kahdella tavalla. Ensimmäkin hän tekee eron sotilaallisen ja poliittisen vallan välille viitaten tapauksiin, joissa nämä ovat vastoin Weberin ymmärrystä olleet toisistaan erillisiä. Tässä riittää viitata Euroopan Unioniin ja Mark Eyskensiin, joka vuonna 1991, juuri ennen Persianlahden sotaa, silloisena Belgian ulkoministerinä esitti kuuluisaksi tulleen kiteytyksen, jonka mukaan ”Eurooppa on taloudellinen jättiläinen, poliittinen kääpiö ja sotilaallinen mato”, joka toimii Yhdysvaltain

sotilaallisen suojan turvin. Toiseksi Mann jättää poliittisen vallan tutkimuksen ulkopuolelle Weberin poliittisen herruuden (*Herrschaft*) lukuisat instituutiot ja varaa termin ”poliittinen valta” koskemaan vain valtioiden analyysia. Kolmantena relevanttina tekijänä on mainittava, että Mann on kirjasarjansa edistyessä muuttanut hieman sotilaallisen vallan määrittelmää. Ensimmäisessä osassa hän määritteli Spenceriä seuraten kaikki *corvee*-työn muodot (eli sellaisen pakkotyön muodot, jolla rakennettiin Egyptin pyramidit ja Rooman imperiumin valtatietieverkosto ja josta agraarin Euroopan aateliston suuri vauraus rahvaaseen verrattuna kumpusi) järjestetyksi fyysisiksi voimankäytöksi, mutta kolmannesta osasta eteenpäin hän alkaa korostaa enemmän sotilaallisen voimankäytön kuolettavuutta ja alleviivaa, että sen viesti on kaikkialla ”jos vastustat, kuolet” (Mann 2012:11).

On olennaista havaita, että Mannille IEMP-malli on analyttinen työväline, ei rakenteellinen kuvaus yhteiskunnasta. Valtion synnyn jälkeen kaikissa yhteiskunnissa on luultavasti ollut kaikkien neljän valtalähteen elementtejä, mutta on empiirisen tutkimuksen kysymys selvittää, mitkä vallan muodot ovat olleet läsnä missäkin yhteiskunnassa ja missä määrin institutionalisoituneina ja mitkä muodot ovat eläneet tai elävät toisten huokosissa odottaen mahdollisuutta päästä kukoistamaan. IEMP-mallin asema on siis varsin erilainen kuin perusta/päällysrakenne-erottelun Marxilla, AGIL-skeeman Parsonsilla tai systeemi/elämismaailma-jaon Habermasilla. Mann painottaa, että ”yhteiskunnat ovat paljon *kaottisempia* kuin teoriamme niistä” (Mann 1986:4), ja ymmärtää käsitteensä analyttisinä välineinä, joilla ”tulla toimeen ihmisyyhteiskunnaksi kutsutun mallintuneen kaaoksen [*patterned mess*] kanssa” (Mann 1993:4). Tästä johtuen hän sanookin, että

IEMP-mallini ei kuvaa jakautumista neljään ”alajärjestelmään”, ”tasoon” tai ”dimensioon”, käyttäkseni yhteiskuntateoreetikkojen suo-

simia geometrisiä termejä. Se muodostaa pikemminkin analyttisen lähtökohdan käsitellä kaaosta. Neljä valtalähdettä tarjoaa erillisiä ja mahdollisesti tehokkaita organisatorisia keinoja, joilla ihmiset voivat tavoitella päämääräänsä. Mutta se, mitkä keinot otetaan käyttöön ja millaisina yhdistelminä, riippuu jatkuvasta vuorovaikutuksesta yhtäältä historiallisesti annettujen vallan konfiguraatioiden ja toisaalta niistä ja niiden välisistä suhteista kehkeytyvien tekijöiden välillä. (Mann 1993:10.)

OSAT 1 JA 2: VALTION SYNNYSTÄ

LUOKKIIN JA KANSAKUNTIIN

Manin kirjasarjan ensimmäisen osan alaotsikko on *Vallan historia alusta vuoteen 1760 jKr.* Se alkaa ensimmäisten valtioiden synnystä ja loppuu viimeisen eurooppalaisen ei-alueellisen valtion romahdukseen. Käytännössä se kattaa modernia valtiota ja teollistumista edeltävien agraaristen yhteiskuntien historian. Kirja on tarina inhimillisistä innovaatioista ja valtaressursseja kasvattavien eturintamien kehityksestä. Tarinan kääntöpuolena on kertomus siitä, miten ihmiset joutuvat samalla hitaasti mutta varmasti ”häkitytyksi” [*caged*] valtaorganisaatioihin, joilla on enenevässä määrin resursseja valvontaan, kontrolliin, verotukseen ja käyttäytymisen säätelymiseen.

Kirjasta ei ole mahdollista antaa tässä edes niukkasanaista lyhennelmää, mutta muutama nosto voi antaa osviittaa.²

Hallitsivatko perinteisten imperiumien valtiat alueitansa sellaisella absoluuttisella vallalla kuin heidän hallintojensa ideologiset julistukset antavat ymmärtää? – Eivät todellakaan. Yksinkertaiset logistiset laskelmat osoittavat, etteivät perinteiset sotilasvallat voineet siirtää joukkojaan keskukselta toiseen nopeammin kuin maksimissaan 30 kilometrin päivävauhdilla eikä armeija kyennyt ilman varastojen täydennystä liikkumaan yli kolmea

päivää eli 90 kilometrin matkaa. Tämäkin vaati huolellista suunnittelua, koska marssivan armeijan ylläpito oli vaikeaa. Jos kaikki sujui suunnitelmien mukaan, kapinakeskus oli mahdollista vallata, mutta silloinkin voittajarmeija menetti usein kontaktin lähtökeskukseensa. Tämän lisäksi paikalleen pysähtyneen armeijan ylläpito oli hankalampaa kuin liikukuvan, ja siksi keskusvallan joukot usein hupenivat tai sekoittuivat paikallisväestöön, jos armeija ei edennyt varmistaakseen huoltonsa. Tässä syy sille ällistytävälle nopeudelle, jolla Aleksanteri Suuri liikkui sotaretkiensä aikana. Alueellinen kontrolli eli väestöjen häkittäminen on siis hankalaa. Se vaatii kehittyneitä kommunikaatioyhteyksiä, kuljetusreittejä ja organisatorisia voimavaroja. Siksi se ei ole ollut kovin tehokasta ennen nykyaikaa.

Miksi Inka-imperiumi antautui kolmella laivalla saapuneiden 100 espanjalaisen jalkaväkimiehen ja 60 ratsumiehen hyökkäyksen edessä? Päältä katsoen kohtaaminen vaikuttaa kahden perinteisen imperiumin väliseltä yhteentölpäilyksi. Kampppailun kuitenkin voitti osapuoli, jolla oli huomattavasti pienemmät joukot ja pitkä matka kotiin. Miksi? Vastauksen voi löytää valtaresurssien jakaantumisesta osapuolten välillä. Inkoihin verrattuna Espanjan kuningaskunnalla oli useita valtateknologisia etuja puolellaan. Sillä oli laivojen suomat kuljetusmahdollisuudet ja navigaatiotaidot. Sillä oli paremmat aseet, ratsuritareita ja parempi sotilaallinen organisaatio. Luonnollisesti myös eurooppalaisten tietämättään tuomat taudit vaikuttivat lopputulokseen (Mann tosin jättää tämän Diamondin 1997 painottaman tekijän mainitsematta), mutta on ilmeistä, että käytettävissä olevien valtaresurssien ero suurelta osin vastaa arvoitukseen.

Miksi Euroopan valtakeskiö siirtyi Välimereltä Pohjois-Eurooppaan ja Englantiin? Siirtymän taustalla on maatalouden vallankumous, joka muunsi useiden vuosisatojen kuluessa Euroopan taloutta ja loi perustan teolliselle vallankumoukselle vapauttaessaan osan väestöstä maataloustuotannosta. Yksi tämän pitkäkes-

toisen prosessin tärkeimmistä keksinnöistä oli uudenlainen aura, jota vedettiin härän tai hevosen voimin. Keksintö mahdollisti sadeveden kastelemien Keski- ja Pohjois-Euroopan syvämultaisten maaperien muokkaamisen, paransi satoja ja loi näin mahdollisuuden suunnata väestön resursseja myös muuhun kuin maanviljelyyn. Lisäksi asiaan toki vaikuttivat kaikki valtalähteet ja sellaiset luonnonolosuhteet kuin pitkät merien ja jokien rannat ja maan soveltuvuus viljelyyn.

Olivatko Marx ja Engels oikeassa sanoessaan, että kaikki historia on luokkataisteluiden historiaa? Eivät olleet. Luokkataistelu edellyttää symmetristen ja poliittisesti organisoituneiden luokkien olemassaoloa. Tällainen tilanne on todella vallinnut Marxista nykyaikaa ulottuvana aikakautena, mutta kyseessä on historiallinen erikoistapaus, jolle löytyy vertailukohta vain hyvin harvoilta aikakausilta. Merkittävin näistä oli velkojien ja velallisten vastakkainasettelu antiikin Kreikassa ja Roomassa. Yleensä historiassa vain johtava luokka on ollut organisoitunut, kun taas muut luokat ovat olleet enintään latentisti olemassa, mikä selittääkin agraariyhteiskuntien historiaa luonnehtivan epäonnistuneiden nälkäkapinoiden loputtoman sarjan.

Näiden esimerkkien valossa voi nähdä, että innostus, jolla Mannin kirjasarjan ensimmäinen osa otettiin vastaan, perustui pitkälti hänen kykyynsä kertoa valaisevia, tiiviitä ja usein yllättäviä historiallisia kertomuksia. Teoksen vetovoima oli suurelta osin siinä, että teknologiset innovaatiot ja sosiaalisen järjestäytymisen uudet muodot niveltäytyivät näissä kertomuksissa usein toisiinsa tavalla, joka valaisi syitä historian suunnanmuutoksiin.

Mannin kirjasarjan toisen osan otsikko on *Luokkien ja kansallisvaltioiden nousu, 1760–1914*. Se koostuu viidestä yhteen kietoutuneesta tapaustutkimuksesta, jotka käsittelevät Ranskaa, Isoa-Britanniaa, Habsburgien Itävaltaa, Preussia ja Yhdysvaltoja Euroopan pohjoisamerikkalaisena rönsynä. Tapausten valinta perustuu pyrkimykseen selittää rele-

vantti variaatio ja rajoittaa tapaukset edustavaan joukkoon ”eturintamia”.

Ensimmäinen osa osoitti, että jättiläskelin Euroopassa edennyt valtion laajeneminen perustui teollista vallankumousta edeltäneeseen ja satoja vuosia kestäneeseen sotilaallistekniseen vallankumoukseen ja siihen liittyvään jatkuvaan eurooppalaisten valtioiden keskinäiseen sotimiseen. Se lisäsi veronkantoa ja sotaväenottoja, mikä teki valtiosta yhteiskunnallisesti tärkeän tekijän ja käänsi kaikkien huomion siihen. Vallan uusi arkkitehtuuri näyttäytyi porvariston vaatimuksessa saada mahdollisuus vaikuttaa valtiovallan käyttöön ja Leninin periaatteessa, jonka mukaan poliittinen taistelu ei ole mitään ellei se ole taisteltavaa valtiovallasta – kumpikin tyrmäävään uusia ideoita maailmassa, jossa oli totuttu elämään Robin Hoodin tavoin ja vain välttelemään valtion valtaa sen valloittamisen sijasta.

Nyt valtion vahvistuva asema kulki käsi kädessä teollistumisen kanssa, mikä yhtäältä kasvatti huomasti materiaalien resurssien määrää ja toisaalta aiheutti huomattavaa kärsimystä työväestölle. Niinpä porvariston vaatimusta suuremmasta poliittisesta vaikutusvallasta ja tasa-arvoisesta mahdollisuudesta osallistua valtiolliseen päätöksentekoon seurasivat pian vastaavat vaatimukset nousevan työväenluokan miehiltä sekä porvariston ja työväestön naisilta. Tässä on modernin ajan yhä universaalimmiksi käyvien tasa-arvon ja demokratian vaatimusten kätkeyty historia.

Uudet luokat nousivat aateliston ja papiston rinnalle³, ja rinnan tämän kehityskulun kanssa tapahtui kulttuurinen vallankumous nationalismin nousun muodossa. Tämä uusi ilmiö sai ensimmäistä kertaa historiassa massat rakastamaan siinä määrin ne häkittävää valtiollista byrokratiaa, että ne olivat pian valmiita marssimaan tuhoonsa maailmansodissa puolustakseen tätä byrokratiaa ja sen eliittejä. Tämän kehityskulun tärkeinä edellytyksinä toimivat koulutusinstituutioiden laajentuminen ja joukkotiedotusvälineiden kehitys. Muutosta tosin kantoivat ennen kaikkea sellaiset valtiosta riip-

puvaiset kerrostumat kuin sotilashenkilökunta, virkamiehistö ja heidän perheenjäsenensä.

Mannin mukaan luokkien ja kansallisvaltioiden nousu olivat uusia ja läpeensä toisiinsa kietoutuneita prosesseja. Yhteenkietoutuneisuuden muodot kuitenkin vaihtelivat. Saksassa, Ranskassa ja Englannissa ne vahvistivat toisiaan luoden suhteellisen yhtenäisen kansallisvaltion. Itävalta-Unkarissa uudet liikkeet hajottivat imperiumin. Yhdysvallat oli jotain tältä väliltä mutta myös erikoistapaus, koska se valloitetuna maana oli vapaa siitä perinteiden rikkaudesta, jota vastaan uusien virtausten oli Euroopassa taisteltava. Yhdysvallat oli myös käytännöllisesti katsoen saari, eikä sen siksi tarvinnut jatkuvasti varautua sotaan. Kaikki nämä tapaukset erosivat toisistaan, mutta kaikki myös kuljettivat omalla tavallaan maailmaa kohti nykyistä vallan arkkitehtoniikkaa.

Modernisaatioprosessin kauhistuttava piirre oli taloudellisten ja sotilaallisten resurssien sekä kansainvälisen järjestelmän kompleksisuuden samanaikainen kasvu. Yhdistelmän vaarallisuus käy ilmi osan päätösluvusta, joka käsittelee ensimmäiseen maailmansotaan johtaneita prosesseja. Mann lukeutuu niihin tutkijoihin, jotka uskovat sodan olleen ”unissakävelijöiden” aiheuttama onnettomuus. Pehertyminen hänen analyysinsä vakuuttaa lukijan siitä, että sodasta vastuulliset osapuolet eivät tosiaan tienneet, mitä olivat tekemässä.

OSA 3: GLOBAALIT IMPERIUMIT JA

VALLANKUMOUS, 1890–1945

Kuten edellä jo totesin, sarjan toinen osa erosi ensimmäisestä siinä mielessä, että vaikka toinen osa käsittelee teollisen vallankumouksen aikaa, se ei asian mainittuaan kiinnittänyt juurikaan huomiota tuotantovoimien kehitykseen. Kaksi uutta osaa ovat, jos mahdollista, vielä etäämmällä yhteiskunnallisen kehityksen infrastruktuureista. IEMP-malli on toki käy-

tössä, ja erityisesti taloudellisen ja sotilaallisen vallan tapauksessa se tekee mahdolliseksi täysin välttää vallan materiaalisia ulottuvuuksia. Silti Mannin huomion polttopiste on uusissa osissa pääasiallisesti tasolla, jota voisi kutsua poliittiseksi historiaksi. Toinen ero aikaisempiin osiin nähden on uusien osien lisääntynyt kantaaottavuus. Ne ovat poliittista historiaa kirjoitettuna lähtökohdasta, joka puolustaa vapautta, tasa-arvoa ja ekologista kestävyyttä. Osien kolme ja neljä kirjoittaja ei kätke näkemyksiään siitä, ketkä ovat kussakin tapauksessa olleet hänen arvojensa puolella ja ketkä niitä vastaan. Ammattihistorioitsijana ja hyvänä weberiläisenä Mann kuitenkin kirjoittaa tavalla, joka tekee mahdolliseksi erottaa toisistaan hänen arvonsa ja tosiasiaväitteensä. Siksi kantaaottavuus ei tuhoa tekstin arvoa akateemisena historiankirjoituksena vaan tekee päinvastoin hänen aikalaisanalyysejensä entistä nautittavammaksi lukea.

Ajallisesti kolmas osa ei ala aivan toisen osan päätöksestä, siis ensimmäisen maailmansodan alusta. Tämä johtuu siitä, että kolmas osa ei vain jatka edellisessä alkanutta tarinaa talouden syvenevästä teolliskapitalistisesta muutoksesta ja kansallisvaltion vahvistumisesta. Siinä nimittäin kuvataan myös eurooppalaisten imperiumien nousu ja tuho, ja tämä tarina täytyy aloittaa viimeistään 1800-luvun lopulta.

Toisessa osassa Mann perusti kuvauksensa valtioiden vallan mittavasta kasvusta Euroopan valtioiden omalaatuisuuteen tapaan käydä jatkuvasti sotia keskenään. Kolmannessa osassa hän painottaa vielä entistä enemmän tätä eurooppalaista erikoislaatuisuutta ja sanoo, että vaikka ei liene totta, että miehet ovat Marsista ja naiset Venuksesta, eurooppalaiset vaikuttavat olevan Marsista ainakin siinä mielessä, että he ovat sotineet keskenään yhtäjaksoisesti lähes tuhat vuotta. Tämän ajanjakson loppupuolella Euroopan imperiumit olivat tulleet kyllin vahvoiksi siirtämään taistelunsa Euroopasta maapallon kaikille mantereille. Näin ne, lyhyen ajanjakson ajaksi, valloittivat lähes koko maapallon. Tuota ajanjaksoa Mann kutsuu sektorisen globalisaation ajaksi korostaen näin kahta aikakauden

perustavaa piirrettä: ensinnäkin eurooppalaisten väkivaltaisen hallinnan alaisuudessa aidosti lisääntyneitä kansainvälisiä ja poikkikansallisia yhteyksiä ja toiseksi sitä seikkaa, että tämä globalisaation muoto rajoittui Euroopan eri imperiumien hallitsemien sektorien sisälle.

Kolonialistisen globalisaation sektorimaisuuden lisäksi Mann korostaa kolonialismikuvauksessaan eurooppalaisen siirtomaavallan äärimmäistä väkivaltaisuutta sekä sen poliittista ja sotilaallista luonnetta, joka jättää taloudelliset tekijät jokseenkin marginaaliseen asemaan. Mannin mukaan suurimman osan aikaa siirtomaavallat eivät saaneet taloudellista voittoa siirtokunnistaan. Loppujen lopuksi ne päätyivät sijoittamaan enemmän resursseja valloituksiinsa kuin saivat niiden kautta voittoa. Tämä asettaa Wallersteinin (2004) maailmanjärjestelmäanalyyysin kaltaiset teorit kyseenalaisiksi, koska taloudellinen keskusta-periferia-malli ei näytä toimivan sillä tavalla kuin teoria antaisi olettaa. Sen sijaan kolonialismi näyttää olleen jatkoa Euroopan pitkään jatkuneelle poliittisesti ja sotilaallisesti motiivoituneiden valloitusten perinteelle.

Toinen maailmansota romahdutti eurooppalaisen kolonialismin. Se merkitsi kaikkien eurooppalaisten imperiumien loppua. Mannin mukaan tästä alkoi uusi maailmankausi, joka on vähemmän väkivaltainen kuin eurooppalaisen imperialismin leimaama edeltäjänsä. Se syntyi Euroopan mantereella ja levisi sitten ympäri maailmaa. Tämän uuden alun sinetöi EU:n edeltäjän, Euroopan hiili- ja teräsyhteisön, perustaminen. Sen myötä yksikään Euroopan valtioista ei enää voinut monopolisoida itselleen niitä kahta välttämättömyshyödykettä, joita ilman modernia sotaa on mahdotonta käydä. Euroopan ulkopuolella asteittainen dekolonisaatioprosessi sinetöi kehityskulun.

Tie uuteen maailmanjärjestelmään, jota luonnehtivat aiempaa vähäisemmät valtioiden väliset sodat ja teolliskapitalististen kansallisvaltioiden järjestelmän lujittaminen, ei kuitenkaan ollut helppo. Se vei kahteen eurooppalaiseen sotaan, jotka kolonialismi levitti ympäri

maapalloa ja jotka vaativat kymmenien miljoonien ihmisten hengen. Ensimmäistä maailmansotaa analysoitiin sarjan toisessa osassa, jossa se tulkittiin aikansa vahvasti hierarkkisten ja aggressiivisen laajentumishaluisten eurooppalaisten imperiumien unissakäynnin seuraukseksi. Ensimmäisen maailmansodan lopettanut epäonninen rauhansopimus ja kapitalistidemokraattisen modernisaation haastajaksi noussut fasismi aiheuttivat toisen maailmansodan. Kuten Mann (2004) toisaalla laajemmin esittää ja osassa kolme vetää yhteen, natsismi oli ideologinen liike, jonka onnistui ensin valloittaa hegemonia ja sitten Saksan valtio propagandan ja puolisolitaallisten joukkojen taidokkaalla yhdistelmällä. Liikkeen geopolittinen ohjelma oli alusta asti itsetuhoinen ja vailla pitkän aikavälin onnistumismahdollisuuksia. Liikkeen ideologisesti äärimmäisen intensiivinen luonne kävi kuitenkin ilmi sodan loppumetreillä, kun natsisotilaat poikkeuksellisella tavalla taistelivat usein katkeraan loppuun asti ilmiselvästi hävityissä taisteluissa. Samalla tavoin toisen maailmansodan aikainen japanilainen kolonialismi hyödynsi intensiivistä ideologista valtaa ja puolisolitaallisia joukkoja valtion sisällä. Sitä edesauttoi kuitenkin myös jo sotaa edeltänyt sotilaallisen eliitin vahva ote valtiokoneistosta sekä japanilaisten (realistinen) tilannearvio, jonka mukaan kolonialismi Aasian mantereella oli ainoa ratkaisu Japanin saarten vakavaan resurssipulaan. Näitä kolonialistisen imperialismiin aggressiivisen laajenemishaluisia muotoja ei tulisi sekoittaa italialaisen fasismin kaltaisiin valtion sisään suuntautuvan korporatismiin rauhanomaisempiin muotoihin, joita ideologinen valta ja puolisolitaalliset joukot tukivat. Italiassakin fasismit olivat kaikkea muuta kuin mukavaa väkeä, mutta Italian fasismaalankumouksen uhriluku voidaan silti laskea vain kymmenissä tuhansissa, mikä eroaa täysin Saksan natsien ja japanilaisten kolonialistien uhrimääristä.

Fasismin lisäksi teolliskapitalistiselle modernisaatiolle oli olemassa myös toinen vaihtoehto, nimittäin sosialistinen vallan-

kumous. Tällainen vallankumous tapahtui venäläisissä kaupungeissa, joista se levisi hitaasti maaseudulle ja vahvisti Venäjällä toisen maailmansodan puhkeamiseen mennessä neuvostovallan hierarkkisessa ja autoritaarisessa muodossa. Muuten sosialistiset vallankumousoyrytykset Euroopassa olivat heikkoja ja harvinaisia. Ne epäonnistuivat pian Saksan epäonnistuneen yrityksen vanavedessä, mikä merkitsi maailmanvallankumouksen suunnitelmien korvautumista Kominternin pragmaattisella politiikalla, jonka tavoitteina olivat Neuvostoliiton kansallinen etu ja selviytyminen. Vallankumoukset ovat Mannin mukaan ylipäätään harvinaisia, koska ihmisillä on usein muutakin hävittävää kuin kahleensa, mikä ajaa heidät niin riskialttiisiin yrityksiin vain erityyppisen epätoivoisissa tilanteissa. Vallankumousoyrytykset eivät myöskään onnistu usein, koska hallitsevan vallan haastaminen on hankalaa ja toiminnan koordinoimien ongelmien erittäin vaikeita ratkaista, vaikka ensimmäiset taistelut voitettaisiinkin. Lisäksi vaikka vallankumoukset onnistuisivatkin, ihmiset eivät yleensä saa sitä, mitä tavoittelivat, kuten Ranskan ja Venäjän vallankumousten esimerkit osoittavat.

Marxin ja Leninin hahmotteleman kaupunkiproletariaatin vallankumouksen lisäksi oli olemassa myös toinen antikapitalistisen vallankumouksen muoto. Kiinan onnistunut agraarinen vallankumous on esimerkki tästä. Vastatakseen Kuomintangin kanssa sattuneisiin huonoihin kokemuksiin kaupunkialueilla liikkeen tärkein johtaja ja ideologi Mao Tse-Tung formuloi aivan uuden strategian, joka perustui pitkään marssiin maaseudun halki. Tämä vallankumous saavuttaisi vasta viimeisessä vaiheessaan kaupunkien keskustat. Kiinassa strategia johti menetykseen, ja siitä tuli malli monille muille kolmannen maailman kaappausyrityksille huolimatta siitä, että Maon valtakausi johti myös kulttuurivallankumouksen kaltaisiin traumaattisiin ja monille tuhoisiin kokemuksiin.

Yleisesti ottaen toisen maailmansodan jälkeinen maailma todisti teolliskapitalistisen

talouden ja kansallisvaltion voittoa fasismin, eurooppalaisten imperiumien ja Japanin imperiumin kaatuessa. Olemassa olevat teolliskapitalistiset valtiot erosivat toki toisistaan vaurauden määrän ja demokratian asteen mukaan sekä sen mukaan, missä määrin valtio pystyi rakenteistamaan ihmisten elämää alueellaan ja suomaan etuja väestölleen. Vahvimmiksi osoittautuivat ne pääosin läntiset valtiot, jotka tultiin tuntemaan OECD-ryhmänä. Siihen nähden muu maailma selviytyi heikommin – erikoinen lopputulos sikäli, että sota oli ollut näiden alueiden aikaansaannos ja ne myös kärsivät eniten sen aikana. Näiden lisäksi oli joitain valtiososialistisia saarekkeitä, kuten Neuvostoliitto ja Kiina, jotka onnistuivat jonkin aikaa uskottelemaan maailmalle, että käynnissä olisi ollut kahden vaihtoehdoisen maailmanjärjestelmän välinen kilpailu. Tämä illuusio osoittautui kuitenkin pian harhaksi.

OSA 4: GLOBALISAATIOITA, 1945–2011

Mannin teossarjan neljännen osan otsikko on *Globalisaatioita*. Monikolla hän korostaa IEMP-malliin sisältyvää näkemystä siitä, että globalisaatiossa on kysymys yhden sijaan useista toisiinsa liittyvistä prosesseista ideologian, talouden, sotilasvallan ja politiikan kentillä. Jotkut näistä ilmiöistä edesauttavat erilaisia kansainvälistymisen tai poikkikanallistumisen muotoja, mutta toiset voivat vaikuttaa aivan päinvastaiseen suuntaan. Tästä syystä niitä on tutkittava empiirisesti. Toisen maailmansodan jälkeisestä jaksosta puhuttaessa asia on yleisesti ottaen näin. Erityisen tärkeää tämä on kuitenkin tutkittaessa ajanjaksoa 1970-luvun jälkipuoliskolta eteenpäin. Tällöin valtioiden yleensä ja erityisesti Thatcherin ja Reaganin hallintojen sodanjälkeisen nousukauden ehtyessä syntyneelle tilanteelle vastaliikkeiksi tarkoitetut uudet politiikkaratkaisut saivat aikaan intensiivisen globalisaatiojakson. Tässä yhteydessä nostan tilan puutteen

vuoksi teoksesta esiin vain joitain siinä analysoituja teemoja. Nämä ovat Yhdysvaltain luonne ainoana jäljelle jääneenä imperiumina, hyvinvointivaltion kehitys ja muunnelmat, uusliberalismi sekä lähestyvä ympäristökriisi.

Voittajavaltiona Yhdysvalloilla oli johtava rooli toisen maailmansodan jälkeisen uuden maailmanjärjestyksen luonnostelussa. Keynesin aidon maailmanvaluutan ja globaalien keskuspankin luomiseen tähdänneet suunnitelmat siirrettiin Bretton Woodsin konferenssissa sivuraiteille, kun Kansainvälistä valuuttarahastoa, Maailmanpankkia ja muita YK:n taloudellisia instituutioita perustettiin. Yhdysvallat teki Keynesin suunnitelman vastaisesti kultakannan tuolloin tukemasta Yhdysvaltain dollarista tosiasiallisen maailmanvaluutan, joka korvasi sterling-punnan. Tämän uuden järjestyksen sinetöi myöhemmin Yhdysvaltain tuki häviäjävaltioiden Japanin ja Saksan talouksille ja valuutoille.

Tämä talousstrategia piti yhtä Yhdysvaltain yleisen poliittisen linjan kanssa. Kaikkien eurooppalaisten imperiumien ja japanilaisen imperiumin tuhouduttua sodassa nouseva Yhdysvallat oli ainoa imperiumi maailmassa. Se kuitenkin erosi muista tavalla, joka saa Mannin (2003) kutsumaan sitä toisen kirjansa otsikossa ”epäkoherentiksi imperiumiksi”. Aiemmat imperiumit olivat perustuneet sotilaallisen hyökkäykseen ja kolonialistien pitkäkestoiseen ja merkittävään läsnäoloon. Niiden kolonialistit sekoittuivat usein paikallisväestön kanssa ja olivat äärimmäisen julmia valloituksissaan ja kukistaessaan kapinoita. Myös Yhdysvaltain imperiumi on lähettänyt joukkojaan ympäri maailmaa, mutta varoen pitämästä niitä missään pitkään. Kotirintaman julkisen mielipiteen vuoksi se on yrittänyt epätoivoisesti minimoida omia menetyksiään ja vältellä läheistä kontaktia joukkojensa ja paikallisväestön välillä. Mannin mukaan imperiumia ei yksinkertaisesti voi johtaa tällä tavalla. Ei ole epäilystäkään, etteikö nykyään noin puolta koko maailman sotilaallisista resursseista hallitseva Yhdysvaltain sotilaskoneisto olisi voittamaton. Sen

toimintaa edellä mainituilla tavoilla rajoittavat tekijät ovat kuitenkin ohjanneet Yhdysvaltain imperialismia käyttämään muita valtamuotoja kuin sotilaallista, ja tästä syystä talous onkin ollut sen pääasiallinen väline.

On kuitenkin selvää, että Yhdysvaltain taloushegemoniaa, joka kristallisoituu dollarin asemassa kansainvälisen järjestelmän keskusvaluuttana, on tuettu myös ideologisin, poliittisin ja sotilaallisin keinoin. Yhdysvaltalaisen kulttuuriteollisuuden vahva asema Hollywoodista lähtien on tehnyt pohjois-amerikkalaisesta kulttuurista yleisesti tunnetun ja ladannut sen positiivisilla mielleyhtymillä kaikkialla maailmassa. Poliittisesti ja tarvittaessa sotilaallisesti Yhdysvallat on tukenut ja tukee yhä kaikkialla myötämielisiä hallituksia ja puolueita. Se ei myöskään ole kaihtanut suoria uhkauksia edistäessään intressejään ja turvataksaan tärkeiden resurssien, kuten öljyn, saatavuutta. Niinpä esimerkiksi presidentti Jimmy Carter sanoi vuonna 1980 lausunnossaan, joka koski Neuvostoliiton etenemistä Afganistanissa: ”Tehtäköön kantamme absoluuttisen selväksi. Ulkopuolisen osapuolen pyrkimyksiin saada Persianlahden alue kontrolliinsa suhtaudutaan hyökkäyksenä Yhdysvaltain elintärkeitä intressejä kohtaan. Tällainen hyökkäys torjutaan millä keinoin hyvänsä, tarvittaessa sotilaallisella voimankäytöllä.” (Mann 2013:124.) Yhdysvaltojen etupihalla, kotimaassa ja Länsi-Euroopassa, tämä on usein merkinnyt myös vapauden ja demokratian edistämistä. Kaikkialla muualla maailmassa Carterin hallinnosta lähtien ihmisoikeuksien iskulauseeseen tiivistynyt Yhdysvaltojen ideologinen kaanon on kuitenkin ollut vain pettava julkisivu kätkemässä näkyvistä sitä, että Yhdysvallat on kulissien takana kannattanut kyynisesti mitä tahansa puolisosilaallista joukkoa tai despoottista hallitusta, joka on edistänyt sen intressejä kulloinkin kyseessä olevalla maailman kolkalla. Ulkoministeri Cordell Hull tiivisti tämän poliittisen linjan jo vuonna 1930 kuuluisaan kiteytykseensä eteläamerikkalaisesta diktaatto-

rista: ”hän saattaa olla huoranpenikka, mutta hän on meidän huoranpenikkamme” (Mann 2013:105).

Yhdysvaltain asema maailman ainoana jäljellä olevana imperiumina ei ollut itsestään selvä kylmän sodan aikana. Myös Neuvostoliitolla oli oma asemansa maailmanjärjestelmässä ainakin siinä mielessä, että sen vihamielinen suhde Yhdysvaltain kanssa olisi voinut aiheuttaa tilanteen, jota kansainvälisten suhteiden tutkijat kutsuvat nimityksellä ”mutually assured destruction” eli MAD. Ilmaisua kuvaa tilannetta, jossa kiistan kummallakin osapuolella oli tarpeeksi ydinkärkiä kaiken elämän tuhoamiseen maapallolta – ja totta onkin, että maiden väliset keskinäissuhteet saivat maailmanlaajuisen tuhon ajoittain vaikuttamaan realistisimmalta tulevaisuudennäkymältä, kuten tämän artikkelin kirjoittaja ja muut Kubrickin *Tohtori Outolemmen* tapaisia elokuvia katsellen ja pahinta peläten nuoruutensa viettäneet muistavat. Mannin mukaan ongelma ratkesi tai ainakin helpottui huomattavasti vuonna 1986, kun NATO:n sotaharjoitus lähes laukaisi Neuvostoliiton automaattisen, tappavan vastaiskun järjestelmän ja kummankin osapuolen säikäyttäneen, täpärästi välitetyn katastrofin jälkeen Reagan ja Gorbatšov allekirjoittivat Reykjavikin kokouksen jälkeen ydinaseidenriisuntasopimuksen. Neuvostoliiton romahdus 1990-luvun alussa vähensi uhkaa entisestään jättäen Yhdysvallat maailmannäyttämön ainoaksi imperiumiksi.

Mannin mukaan on vielä liian aikaista enustaa, kuinka hyvin Yhdysvallat pystyy puolustamaan asemaansa epäkoherenttina imperiumina vastustaen tendenssejä, jotka siirtävät valtaresurssien tasapainoa Aasian suuntaan. Hän kuitenkin ajattelee, että Yhdysvaltain asema ja vaikutusvalta ovat vakaammalla pohjalla kuin yleensä luullaan. Sen sijaan tiedämme jo, että toinen maailmansota lopetti Marsia palvovien Euroopan valtioiden keskinäisen laajentumishaluisen sotimisen, joka oli rasittanut Eurooppaa melkein vuosituhannen ja muuta maailmaa satojen vuosien ajan. Seurauksena

oli edelleen jatkuva aikakausi, jota on leimannut huomattavasti aikaisempaa vähäisempi valtioiden välinen väkivalta. Tätä aikakautta varjostaa tosin etnisten puhdistusten kasvava riski olemassa olevissa ja nousevissa kansallisvaltioissa, joissa pyrkimys kulttuurisesti yhdenmukaisten kansallisuuksien luomiseen saa usein väkivaltaisia muotoja. Mann (2005) kuvaa tätä ”demokratian pimeää puolta” samanimisessä kirjassaan.

Mannin tulkintaan hyvinvointivaltion kehityksestä liittyy uusien piirteiden lisäksi useita ennestään tunnettuja tekijöitä. Hän rakentaa Marshallin (1949/1963) kansalaisuuden muotojen luokituksen, Polanyin (1944/1957) markkinayhteiskunnan nousun analyysin ja Esping-Andersenin (1990) hyvinvointiregiimien kolmijaon pohjalle. Uskollisena tyylilleen Mann kuitenkin räätälöi käytetyt lähteet palvelemaan omia tarkoituksiaan nimen esimerkiksi kolme hyvinvointimallia Angloiksi, Euroiksi ja Nordiceiksi. Muiden tekemien jaotteluiden muovaamisen ja innovatiivisten nimitysten ohella hänen analyysissaan on kuitenkin myös omaperäisiä piirteitä. Mahdollisesti tärkein näistä on uusi tulkinta Yhdysvaltain hyvinvointimallin kehityksestä.

Yhdysvaltain hyvinvointimallin uskotaan perinteisesti olleen kroonisesti jäljessä eurooppalaisista hyvinvointivaltioista. Mannin mukaan näin on yhä, mutta hän päivittää monessa suhteessa käsitystämme nykytilanteesta ja siihen johtaneesta prosessista. Ensinnäkin Yhdysvalloissa on vastoin yleistä uskomusta täysimittainen hyvinvointivaltio. Se ei kuitenkaan koske kaikkia kansalaisia vaan rajoittuu sotilassektorille, joka tarjoaa henkilökunnalleen laajoja terveydenhuoltoetuksia, sosiaaliturvaa ja mahdollisuuksia koulutukseen. Toiseksi Yhdysvaltojen hyvinvointiin kohdistuva kokonaisinvestointi on sotilassektorin ulkopuolellakin OECD-maiden huipputasoa, jos ei pidetä lukua siitä, kulkevatko investoinnit julkisen vai yksityisen sektorin kautta. Hyvinvointiin suunnatun kokonaisinvestoinnin korkean tason kääntöpuolena on, että resurs-

sit jaetaan hyvin eriarvoisesti väestön kesken. Ihmiset jakautuvat selvästi kahteen ryhmään. Yhtäällä ovat yläluokan, keskiluokan ja hyvin toimeentulevan työväenluokan perheet, joiden hyvinvointi on turvattu yksityisillä, työnantajien neuvottelemilla ja siksi suhteellisen edullisilla vakuutuksilla. Toisaalla ovat syrjäytyneet, jotka ovat lähes kokonaan vailla suojaa. Kolmanneksi nykyinen selvä jälkeenjääneisyys marginalisoitujen ryhmien kohtelussa ei ole Yhdysvaltain järjestelmän ikiaikainen asetelma, vaan piirre, joka luonnehti kylmän sodan aikaa ja uusiutui 1970-luvun lopulta alkaneen uusliberalismin nousun myötä. Ennen 1970-luvun loppua Yhdysvaltain järjestelmä oli kulkemassa kohti OECD-maissa tuttua keskustavastemistolaista hyvinvointiregiimiä. Uusliberalismi kuitenkin muutti kehityksen suunnan.

Uutta on myös analyysi prosessista, jonka myötä Anglomalli vähäisempine tukineen (Yhdysvalloissa) ja järjestelmien purkamisineen (Isossa-Britanniassa) näyttää nykyisin siirtyvän yhä kauemmaksi kahdesta muusta hyvinvointiregiimistä. Jo edellä esitetty analyysi Yhdysvaltain tilanteesta näyttää tämän, mutta Isossa-Britanniassa kohdataan uusi kehityspiirre. Iso-Britannia oli Beveridge-suunnitelman perinteen mukaisesti suhteellisen tasa-arvoinen järjestelmä, joka palkitsi kaikkia sosiaalisia kerrostumia niiden toisessa maailmansodassa tekemistä uhrauksista. Hyvinvointivaltion rakentamisen alkuvaiheissa Iso-Britannia nähtiinkin usein mallimaana myös Pohjois-Euroopan maissa, jotka ovat nykyisin sitä tasa-arvoisempia ja kohtelevat syrjäytyneitä väestönosiaan selvästi paremmin kuin se.

Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa tapahtunut muutos on tietenkin osa uusliberalismin nousuksi kutsuttua prosessia. Mannin mukaan on hankalaa sanoa täsmällisesti, mitä uusliberalismi on. Pintatasolla on kysymys markkinafundamentalismin noususta ja siihen liittyvästä vapaamarkkina-ajattelun tunkeutumisesta yhteiskunnan kaikille osaluueille. Tutkittaessa uusliberalistisen liikkeen vaikutuksia erilaisissa yhteiskunnissa onkin

havaittavissa, että finanssisektorilla vapaiden markkinoiden esteitä on purettu. Kaikilla muilla sektoreilla tilanne on kuitenkin ollut monimutkaisempi. Yhdysvalloissa monet uusliberalistisen poliittisen liikkeen kannattajat eivät olleet missään mielessä liberaaleja vaan ennemmin konservatiiveja. Niinpä uusliberaali käänne jakoi resursseja uudelleen hyvinvointi-investoinneista sotilassektorille ja muihin turvallisuusalan järjestelmiin, kuten vankiloihin ja poliisille. Siksi Thatcherin ja Reaganin hallinnot eivät onnistuneet leikkaamaan julkisia menoja, vaikka molemmat onnistuivatkin lisäämään kansalaisten välistä eriarvoisuutta. Sääntelyn purkaminen eteni finanssisektorilla, ja markkina-ajattelu levisi julkiselle sektorille uutena julkisjohtamisen oppina, joka tarkasteli valtiota konsernina ja pyrki johtamaan sitä liiketalouden periaatteiden mukaisesti. Näiden kehityskulkujen rinnalla sikisi kuitenkin myös ylen määrin uudenlaisia sääntelyn muotoja, jotka lisäsivät julkista valvontaa, tarkastuksia ja sopeutuksia, mikä oli kaikki vastoin virallista uusliberalistista oppia, mutta linjassa muutoksen kannattajien arvokonservatiivisen ohjelman kanssa.

Vuonna 2007 alkanut taantuma, jota Mann kutsuu suureksi uusliberalistiseksi taantumaksi, johtui finanssisektorin sääntelyn purkamisesta. Se on aiheuttanut valtavia ongelmia kaikkialla maailmassa. Silti kriisin hoitaminen on jätetty pitkälti samoille intressiryhmille, jotka alkuaan aiheuttivat ongelman. Yhdysvaltain käyttämät keinot ovat onnistuneet luomaan näkymän vaatimattomaan elpymiseen. EU:lla puolestaan on käytössään rajoittuneempi sääntelykeinojen valikoima, ja se onkin lähinnä aiheuttanut ongelmia itselleen rajoittavalla säästökuuripolitiikallaan. Taantuma on kaikkea muuta kuin ohi, ja jääkin nähtäväksi, kuinka OECD-maat ja muu maailma tulevat sen kanssa toimeen tulevaisuudessa.

Mann katsoo, että taantuma voi edelleen aiheuttaa suuria ongelmia. Silti suurin uhka nyt ja tulevaisuudessa ei ole taantuma vaan ympäristökriisi. Tutkimuksiinsa pohjaten hän

ei ole täysi pessimisti, muttei myöskään kovin optimistinen. Ympäristöuhkiin vastaaminen tehokkailla poliittisilla ratkaisuilla vaatii kykyä koordinoida eri valtioiden ja intressiryhmien toimia globaalissa mittakaavassa. Onko meistä siihen?

Viisi tapausta 1900-luvulta kertoo jotain kyvyistämme estää pahinta tapahtumasta. Ne ovat: yritykset estää kaksi maailmansotaa, yritykset estää 1930-luvun suuri lama ja vastaavat yritykset estää vuonna 2007 alkanut uusliberalistinen taantuma sekä yritykset estää MAD. Tapausten tutkiminen ei juuri herätä optimismia. Ensimmäinen maailmansota syttyi, vaikka kukaan ei halunnut sitä. Tämä johtui pääasiassa osapuolten järkyttävästä kyvyttömyydestä ymmärtää toisiaan, neuvotella ja koordinoida yhteisiä toimiaan. Hitler halusi toista maailmansotaa, ja hän sai sen, koska muut osapuolet olivat jälleen täysin kyvyttömiä koordinoimaan yhteisiä toimiaan. Hooverin säästökuuripolitiikka viivytti toipumista 1930-luvun lamasta. Rooseveltin New Deal toi oman helpotuksensa, mutta todellinen elpyminen tapahtui vasta toisen maailmansodan seurauksena. Vuonna 2007 alkanut lama saattaa osoittautua vielä pahemmaksi. Säästökuurileiri ja keynesiläiset eivät pääse yksimielisyyteen, ja vastuu tilanteen selvittämisestä on annettu suureksi osaksi niille, jotka aiheuttivat ongelman. Näyttää siis siltä, että neljässä tapauksessa viidestä vastaus kysymykseen ”pysymmekö koordinoimaan kansallisvaltioiden ja intressiryhmien yhteistoimintaa saavuttaaksemme elintärkeitä poliittisia päämääriä” on ”ei, emme kykene”. Ympäristökriisin haaste on sitä paitsi vielä edellisiä tapauksia vaativampi, koska se on aidosti globaali.

Mann näkee silti toivoa siinä, miten MAD onnistuttiin ehkäisemään ennalta Reykjavikin ydinaseriisuntasopimuksella. Se olikin suuri saavutus, joka rohkaisee optimismiin, mutta tämänkään tapauksen tiimoilta ei liene syytä valtaisaan intomielisyyteen. Ensinnäkin vaikka asiaan liittyi järjestäytyneitä intressiryhmiä, kuten sotateollinen kompleksi, kyseessä oli

pohjimmiltaan kahden maan välinen sopimus, jollainen on helpompi saavuttaa kuin aidosti globaali sopimus. Toiseksi ei ole varmaa, että sopimus ratkaisi ongelman aidosti. Vaikka ydinaseiden määrää vähennettiin, niitä on yhä tarpeeksi koko ihmiskunnan tuhoamiseen. Ydinaseteknologia ei myöskään ole kadonnut minnekään, vaan se on levinnyt laajalle. Vaikka muistaisimme Mannin ajatukset siitä, että kaikki toimijat eivät kykene kopioimaan kaikkia innovaatioita, on realistista ennustaa, että ydinaseita omistavien poliittisten toimijoiden määrä lisääntyy tulevaisuudessa. Tämä tarkoittaa, ettei viidettäköän esimerkkiämme hankalasta koordinaatio-ongelmasta ehkä ole ratkaistu!

En haluaisi olla tuhon profetta, mutta näiden pohdintojen pohjalta on lievästi sanoen helppoa olla samaa mieltä Mannin kanssa siitä, että pyrkimykset löytää ratkaisuja ympäristöongelmiin ovat yksi yhteiskuntatutkimuksen tärkeimmistä aiheista nyt ja näköpiirissä olevassa tulevaisuudessa.

INTERVENTIO 1: KOHTI TEOREETTISTA

YHDENTYMISTÄ?

Olen edellä koettanut antaa lukijalle käsityksen siitä, millaisia analyyseja Mannin kirjasarjasta löytyy. Yli 2000-sivuisen sarjan kattaminen yhdessä artikkelissa on mahdotonta, joten olen tässä esityksessä voinut valottaa vain joitain tärkeimpiä seikkoja. Artikkelin loppuosassa teen kaksi interventiota, joissa kysyn: voisiko Mannin teoreettisen lähestymistavan tehdä koherentimmaksi ja pitäisikö siihen mahdollisesti lisätä jotain?

Mainittakoon aluksi kaksi teemaa, joita olisin toivonut Mannin käsittelevän enemmän.

Ensimmäinen on kapitalismin tulevaisuus. Mann luottaa lujasti kapitalismin kestävyuteen ja sopeutumiskykyyn tulevaisuudessa. Hän on puolustanut tätä näkemystä muun muassa Immanuel Wallersteinia ja Randall Collinsia

vastaan toisaalla (ks. Wallerstein et al. 2013) eikä epäröi tehdä samaa kirjasarjassaan. Samalla hän kuitenkin muistaa huomauttaa useaan otteeseen, erityisesti neljännessä osassa, että on olemassa monenlaista kapitalismia, ja suuressa osassa maailmaa olemme puhtaan ja yksinkertaisen markkinakapitalismin sijasta tekemisissä poliittisen kapitalismin jonkin muodon kanssa. Tämä on hyvin linjassa Weberin kapitalismikäsityksen kanssa, mutta melko abstraktia. Olisi ollut valaisevaa saada jonkinlainen luokittelu poliittisen kapitalismin lajeista. Se olisi auttanut myös vastaamaan rajanvetokysymyksiin. Onko esimerkiksi oikein kuvata nykyistä Kiinaa kapitalistisena yhteiskuntana, vai onko kyseessä pikemminkin kehitysvaltio [*developmental state*], johon kuuluu markkinaelementtejä, mutta joka perustuu paljolti orjatyöhön ja jota keskuhallinnon poliittiset eliitit johtavat pakotetussa yhteistyössä jossain määrin autonomisten paikallisten poliittisten eliittien kanssa. Jokseenkin samanlaisen kysymyksen voi esittää nykyisestä Venäjistä. Onko kyseessä kapitalistinen maa?

Toinen avoimeksi jäävä kysymys on luokan ja identiteettipolitiikan välinen suhde. Kautta neljännen osan Mann vihjailee, että nykyinen uusliberaali työläisten oikeuksien ja etuuksien vähentämisen politiikka, eriarvoisuuden nousu ja valtatasapainon keikahtaminen omistavan luokan suuntaan johtuvat siirtymästä luokkapolitiikasta identiteettipolitiikkaan. Aivan suoraan hän ei rohkene tätä sanoa – ehkä yhtäältä siksi, että etnisten ryhmien, naisten ja homoseksuaalien vaatimuksia on syytä pitää täysin oikeutettuina ja toisaalta johtuen siitä, että Mann itse on Isossa-Britanniassa syntynyt ja koulutettu ja poliittiselta orientaatioltaan pohjoiseurooppalainen sosiaalidemokraatti, joka sittemmin muutti Kaliforniaan tutkiakseen vallan nykyistä eturintamaa. Hän kuvaa kuitenkin valaisevasti identiteettipolitiikan nousua ottaen lähtökohdakseen institutionalisoitunutta rasismissä Yhdysvalloissa vastustaneen kansalaisoikeusliikkeen ja edeten tästä osoittamaan, kuinka identiteettipoliittinen intressien artikulaation malli levisi etnisyydestä sellaisille

muille kentille kuin sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuneisuus. Mann nostaa esiin myös sen varsin oudon ilmiön, että vaikka uusliberalismin voittokulun myötä luokkapoliitiikan vahvistumiselle olisi ollut kaikki syyt, tällaista vahvistumista ei länsimaissa tapahtunut (Yhdysvalloissa ammattiliittoihin kuuluvien määrä lähentelee 10 prosenttia työvoimasta, ja vastaavaa järjestäytymisasteen laskua on tapahtunut vähemmän radikaalisti myös kaikissa muissa OECD-maissa). Vähenevien odotusten aikakaudella ihmiset näyttävät menettäneen kiinnostuksensa luokkapoliitiikkaan ja keskittyneen kulttuurisen identiteetin kysymyksiin. Syyt tälle ovat suhteellisen selvät Yhdysvaltain kansalaisoikeusliikkeen tapauksessa, mutta eivät muutoin. Olisi myös hyvä kysymys, miksi luokkapoliitiikka on korvautunut eikä täydentynyt identiteettipoliitiikalla. Tämä kysymys jää kuitenkin vaille vastausta osassa neljä.

Voisin jatkaa osoittamalla kirjasarjasta puuttuvia aihealueita ja vain osittain käsiteltyjä teemoja, mutta se olisi hyödytöntä ja epärealua. Mann on ensyklopedisti, joka on käsitellyt sarjansa neljässä osassa ja niihin liittyvissä itsenäisissä teoksissa hämmästyttävän määrän aiheita. Hän sanookin aivan oikeutetusti neljännen osan johdannossa, ettei yksi mies voi tehdä kaikkea. Siksi onkin tärkeää kysyä, onko kyseessä ainoastaan sarja yhden miehen voimin kirjoitettuja mainioita kirjoja vai lisäksi tutkimusohjelma, jota muut voivat seurata.

Vastaus edellä esitettyyn kysymykseen riippuu siitä, ajattelemmeko, että Mannin kirjasarja sisältää eri aikoina eri paikoissa rakentuvia valtasuhteiden asetelmia valaisevien tarinoiden lisäksi myös suhteellisen koherentin ja omaleimaisen näkemyksen sosiaalisesta todellisuudesta. Tekijällä itsellään lienee jälkimmäinen näkemys, koska hän on parhaillaan kirjoittamassa sarjaansa viidettä osaa, jonka on määrä esittää systemaattinen kuvaus hänen yhteiskuntateoriastaan ja metodologiastaan.

Olen itse samoilla linjoilla. Vaikka Mann on tehnyt lähes kaikkensa vähätelläkseen käsitteistönsä statusta, hänellä on kuitenkin var-

sin laaja varasto teoreettisia työkaluja. Näihin kuuluu erottelu kollektiivisen ja distributiivisen vallan välillä ja sitä täydentävät erottelut ekstensiivisen ja intensiivisen sekä autoritatiivisen ja diffuusin vallan välillä. Lisäksi Mannilla on tärkeä ajatus häkittämisestä, IEMP-malli, johon liittyy ajatus historiallisesta tilanteesta riippuvista syy-seuraus-ketjuista ja jonka hän kytkee yhteiskunnalliseen kokonaisuuteen päämäärällisen toiminnan, instituutioiden ja verkostojen kautta, sekä ajatus vakiintuneiden valtarakenteiden huokosista uusien eturintamien nousun myötä esiin tunkeutuvista uusista vallan muodoista. Erilaisten erityiskysymysten käsittelyn yhteydessä sarjassa esitellään myös (jossain määrin kyseenalainen) ajatus historiallisesta dialektiikasta imperiumin kontrolloimien aikakausien ja niiden rapautumisesta syntyneiden useiden toimijoiden sivilisaatioiden välillä sekä erottelut imperiumien, luokkartikulaation ja sitä leikkaavien tekijöiden sekä hyvinvointivaltion tyyppien välillä. Epäilemättä on tarpeellista analysoida tätä käsitteistöä ja kehittää sitä edelleen uuden itsenäisen kirjasarjan osan puitteissa.

Odotan kiinnostuneena Mannin teoreettista kirjaa, enkä halua ennakoida sen sisältöä liikaa. Yhden kommentin voin kuitenkin esittää jo nyt. Mann on tähän mennessä välttellyt suoranaista keskustelua toisen nykyään kuuluisan valtanäkemyksen, Michel Foucault'n valta-analyysin, kanssa. Tämä on varmaan paljolti johtunut akateemisten tyylien eroista. Mann kirjoittaa ihailtavan selkeitä brittiläisiä lauseita, joiden merkitys jää harvoin lukijalle epäselväksi. Hän on myös empiirinen historiantutkija ja on tähän asti vähätellyt työnsä teoreettista puolta ylpeillen empirismillään. Foucault on jotain täysin toista. Hän on filosofisesti orientoitunut kriittinen teoreetikko, joka ranskalaisen intellektuellin tapaan käyttää empiiristä aineistoa vain ideoidensa kuvittajana. Mannilla olisi kuitenkin ainakin kaksi syytä käydä avointa keskustelua Foucault'n kanssa.

Ensinnäkin Mann ja Foucault jakavat epäluottamuksen suuria teorioita kohtaan. Weber

oli metodologinen individualisti, koska hän halusi torjua vaaran, että valtion, protestanttisen uskon ja kapitalistisen talouden kaltaiset käsitteet esineellistyisivät yhteiskuntatieteilijöiden käytössä itseriittoisiksi rakenteiksi, joille tutkijat epähuomiossa projisoisivat kausaalista voimaa. Tästä syystä hän piti valtion kaltaisia käsitteitä ainoastaan yhteiskuntatieteellisenä pikakirjoituksena, joka tieteilijän on aina niin vaadittaessa pystyttävä purkamaan yksittäisten toimijoiden yksittäisiksi teoiksi tietyissä yksilöitävissä olevissa olosuhteissa. Erikoista kyllä, sama huoli sai strukturalismin suunnalta asiaa lähestyvän Foucault'n hylkäämään rakenteen käsitteen ja korvaamaan sen toisella, koska hän uskoi (tosin virheellisesti, ks. Heiskala 2014), ettei rakenteen käsitettä voi määritellä muutoin kuin tosiasiallisista tapahtumista irrallisena. Foucault (1978) korvasikin rakenteen käsitteen käsitteellä *dispositif*. Hän esitti, että dispositiivi on olemassa vain silloin, kun tosiasialliset tapahtumat voidaan nähdä taktisina kohtaamisina, jotka toteuttavat dispositiivin strategista mallia. Nähdäkseni tämän kaiken tulisi olla hyvin tuttua Mannille, joka pyrkii aina empiriaan pohjautuviin keskitason teoreettisiin selityksiin ja sanoo, että ”valtalähteeni ovat erityisiä siinä suhteessa, että ne eivät ole abstrakteja, vaan ruumiillistuvat tosiasiallisissa ihmisten välisissä verkostoissa” (Mann 2006:343).

Toiseksi Mann ja Foucault ovat niitä harvoja ajattelijoita, jotka korostavat vallan positiivisuutta ja tuottavuutta. Näkemyksen valossa toimijoiden teot, tavoitteet ja keinot tulevat tilanneriippuvaisiksi ja lisäksi toimijoiden identiteetit voivat muuntua tutkittavien prosessien kuluessa. Tässä Foucault on ollut huomattavan selväsanainen, mikä on luultavasti tärkein yksittäinen syy hänen biovallan käsitteensä nykyiselle suosiolle. Hänellä on myös tarvittavat käsitteelliset työkalut ilmiön tarkasteluun, sillä hänen käsityksensä on julkilausutun relationaalinen ja näin avoin identiteetin muuntumisen kysymyksille. Mannin teoria puolestaan on parsonsilainen vallan

resurssiteoria. Päältä katsoen se ei näyttäisi pystyvän käsittelemään identiteettien muuttumista vaan tuntuu oletttavan ne pysyviksi. Mannin kirjoja lukiessa käy kuitenkin välitömästi selväksi, että hänen analyyseissaan eturintamasta ja häkittämisen muuttuvista muodoista tarkastellaan usein myös prosessiin osallistuvien toimijoiden identiteettien muuttumista. Myös teoreettisella tasolla on mahdollista kehittää välitystä resurssiteoreettisen lähestymistavan ja suhderekäsitteiden välillä ylipäätään sekä erityisesti Mannin ja Foucault'n lähestymistapojen välillä (ks. Heiskala 2001).

Mitä Mannin projekti kostuu, jos edellä esitetyt näkökohdat otetaan huomioon? Ei välttämättä mitään radikaalisti uutta, mutta kuitenkin jotain tärkeää. Ensinnäkin Foucault'n suhteita painottavan valta-analyyysin integroiminen projektiin mahdollistaa ainakin vielä osittain puuttuvien työkalujen kehittämisen häkittymisen ja siihen liittyvien identiteettimuutosten kuvaukseen. Toiseksi kannattaa ottaa tarkasteluun Foucault'n historialliset kuvaukset biovallan genealogiasta. Ne ovat toki empiirisesti tarkastellen täynnä aukkoja, omutuisuuksia ja joissain kohdin täysin harhaisia, mikä sopiikin pioneerille, joka ymmärtää itsensä pikemmin kriittiseksi teoreetikoksi kuin historioitsijaksi. Intuitio ja näkemys ovat kuitenkin vahvat, ja kaikki muu on saatavissa toisilta teoreetikoilta (kuten Dean 1999 ja Miller & Rose 2008) ja huolellisilta empiirisiltä historioitsijoilta, joista monet ovat jo aloittaneet työnsä. Tällainen työ puolestaan on erinomaista ainesta Mannin kirjasarjan kaltaisille historiallisen sosiologian toisen asteen makrokertomuksille.

INTERVENTIO 2: KOHTI NACEMP- MALLIA?

Schroeder (2007) on esittänyt, että tiede tulisi ehkä nähdä itsenäisenä modernina yhteis-

kunnallisena rakenteena, koska sillä on ollut teolliskapitalistisen modernisaation laajentamiseen liittyvien teollisten vallankumousten myötä niin suuri vaikutus ihmisten käytettävissä olevien valtaresurssien kasvamiseen (ks. myös Goldstone 2006). Schroederin malliin sisältyy tieteen lisäksi kaksi muuta rakennetta: markkinakapitalismi ja valtio. Suhteessa IEMP-malliin on kysyttävä, pitäisikö tiede liittää siihen viidenneksi valtalähteeksi? Mann ei ajattele näin. Hän myöntää tieteen ja sen vaikutusten olleen etenkin toisen teollisen vallankumouksen aikana siinä määrin tärkeitä, että hänen olisi tullut kiinnittää niihin enemmän huomiota. Hän pitää kuitenkin kiinni siitä, että tieteilijät pyrkivät vain luomaan tietoa ja yrittävät vain harvoin kommentaa ihmisiä. Tieteellä onkin ollut ”emergentejä ominaisuuksia ryhmien kollektiivisen vallan kasvattamisessa, mutta hyvin vähän distributiivista valtaa, koska se antautuu niiden palvelukseen, joilla on hallussaan muita valtalähteitä” (2012:8; ks. myös Mann 2006:375–378).

Entä mitä tapahtuu, jos laajennetaan mahdollisen viidennen valtalähteen määritelmää ja kutsutaankin sitä tieteen sijasta artefaktuaaliseksi vallaksi (A). Tällainen valta kattaa tieteen instituutiona, mutta myös työkalut, teknologiat sekä muut artefaktit ja kaikki infrastruktuurit. Tällaisella esityksellä on yhtäläisyyksiä niin sanottuun materiaaliseneen käänteeseen ja niiden kytkentöjen [*agencement*] analyysiin, joilla sosiaaliset ja materiaaliset tekijät yhdistetään toisiinsa Latourin (1987 ja 2005) kaltaisten toimijaverkkoteoreetikoiden työssä. Heidän teksteissään on kieltämättä paljon kirjallista temppuilua ja jokseenkin holtitonta esseististä asentojen ottamista. Silti niihin sisältyy pätevä ydinajatus: ehkä olisi viimeinkin aika jättää durkheimilainen maksimi (jonka myös Weber jakoi määritellensä sosiaalisen toiminnan sosiologisen analyysin kohteeksi), jonka mukaan sosiaalisia faktoja on aina selitettävä toisilla sosiaalisilla faktoilla (Durkheim 1895/1982; Weber 1922/1968). Olisi ehkä jälleen aika ottaa materiaaliset ra-

kenteet tosissaan ja omaksua uudessa muodossa historiallisen materialismin idea, jonka mukaan tuotantoteknologioilla ja muilla materiaalisilla tekijöillä on keskeinen rooli ihmisyhteiskuntien kehityksen selittämisessä. Tämä idea sisältyi, joskin puutteellisesti käsitteellistettynä, Mannin teossarjansa ensimmäisessä osassa esittämiin analyyseihin logistiikasta ja teknologisista innovaatioista. Seikka olikin yksi pääasiallisia syitä kirjan herättämään suureen innostukseen. Mann kuitenkin kadotti tämän perspektiivin myöhemmissä kirjoissa, jotka ovat eittämättä monessa mielessä oivaltavia teoksia, mutta eivät enää vie tätä ideaa mitenkään eteenpäin.

Edellä esittämäni lisäykseen voidaan kohdistaa kaksi vasta-argumenttia. Ensimmäinen esitettiin jo tieteen kontekstissa: vaikka kollektiivisen vallan elementti on selvästi läsnä puhuttaessa artefaktuaalisesta vallasta, voimmeko tunnistaa tämän vallan distributiivisen puolen? Mielestäni voimme. Valtateiden ja internetin kaltaiset materiaaliset rakenteet antavat suuria etuja niille, joilla on autojen ja tietokoneiden kaltaiset tarvittavat laitteet niiden hyödyntämiseen, mutta samalla ne marginalisoivat muut. Sama pätee muihin infrastruktuureihin, minkä useat saksalaiset saivat kokea Berliinin muurin edessä ennen sen murtamista. Tänään saman kokevat monet meksikolaiset Yhdysvaltain etelärajalle nousevan muurin edessä, eikä vastaavien muurien rakentelu näytä Euroopassakaan loppuneen vaan saa ilmeisesti uutta pontta Euroopan Unioniin suuntautuvan pakolaistulvan laajetessa.

Toinen vasta-argumentti liittyy Mannin weberiläiseen tapaan liittää valtalähteen analyysiin aina analyysi niistä kantajaryhmistä, jotka organisoivat vallankäytön jollain institutionaalisella tavalla. Hän sanoo esimerkiksi, että ”pidän termistä ’ideologia’ enemmän kuin ’kulttuuri’ ja ’diskurssi’, sillä nämä kaksi muuta termiä ovat liian kaikenkattavia. Ne kattavat uskomusten, arvojen ja normien kommunikoinnin, joskus jopa ’ideat’ mistä tahansa”. Ideat eivät kuitenkaan ”voi *tehdä* mitään, ellei niitä

ole organisoitu [...] ideat eivät kellu tyhjiössä.” (Mann 2006:345–347.) Opettajien, journalistien tai pappien kaltaisten valtaa organisoivien ryhmien tai, Bourdieun termein, kulttuuristen välittäjien analyysi on epäilemättä järkevää tarkasteltaessa ideologista/kulttuurista valtalähdettä. Sosiologian ”kulttuurisen käänteen” keskiössä on kuitenkin ollut havainto, jonka mukaan kulttuuristen viestien äärimmäisen tehokkaan teknologisen välityksen aikakaudella kulttuuriset luokittelut ovat saavuttaneet jonkin verran autonomiaa niitä välittäviin kantajaryhmiin nähden, koska kukaan ei enää pysty kontrolloimaan viestien yhteisvaikutusta (Heiskala 1993 ja 2003). Tästä syystä puolustan ideologisen valtalähteen laajentamista kulttuuriseksi (C). Samoin kaikenlaisilla ihmisten tekemillä artefaktuaalisilla kytkennöillä, joita eittämättä käytetään tukemaan ideologisia, sotilaallisia, taloudellisia ja poliittisia päämääriä, on myös inhimillisistä välittäjistä riippumatonta itsenäistä valtaa, koska niillä ja niiden yhteisvaikutuksilla on suuri määrä tarkoittamattomia seurauksia. Siksi artefaktuaalista valtaa voidaan, ja kuten jäljempänä koetan kahdella esimerkillä osoittaa, pitäisi pitää itsenäisenä valtalähteenä.

Ennen esimerkkejä haluaisin kuitenkin lyhyesti keskustella mahdollisuudesta lisätä vielä yksi valtalähde. Ehdotan nimittäin vielä luonnolliseksi vallaksi (N) kutsutun kuudennen valtalähteen liittämistä malliin. Tämä lisäys on edellistäkin kiistanalaisempi, koska siinä valtalähteenä nähdään luonnonrakenne ja joukko mahdollisuuksia, jotka ovat olemassa itsessään ilman inhimillistä väliintuloa. Lisäys johtuu siitä, että ihmisestä on kehittynyt biologisena olentona tietynlainen eläin, jolla on tietynlaiset kyvyt ja ominaispiirteet, ja lisäksi myös maapallolla tämän lajin elinympäristönä on tietty määritettävissä oleva rakenne. Molempiin tekijöihin liittyy sekä muuntelua että rajat, joissa muuntelu voi tapahtua. Rajojen ylittäminen johtaa tilanteeseen, jossa inhimillinen elämä ei enää ole mahdollista. Muunteluvälin puitteissa jotkut ympäristöt ovat otollisempia kuin toiset

maatalouden ja muiden tuotantoteknologioiden tietyille muodoille, ja eri ihmiset ovat erilaisia voiman, kestävyuden ja älykkyyden suhteen. Tällainen muuntelu suosii tietyissä olosuhteissa eläviä ryhmiä ja ihmisiä toisten kustannuksella. Muuntelu selittää esimerkiksi sen, miksi lähes kaikki varhaiset korkeakulttuurit syntyivät jokilaaksoihin, joissa oli mahdollista kehittää maanviljelystä rakentamalla kastelujärjestelmiä, kuten Mann ensimmäisessä osassa osoittaa, tai miksi maatalouden innovaatiot levisivät onnistuneemmin Euraasiassa kuin muilla mantereilla. Tämän seikan ovat osoittaneet sekä Diamond (1997) että McNeill & McNeill (2003), molemmat korostaen sitä, että pohjoisesta etelään ulottuvien Amerikkojen ja Afrikan sijainta koko Euraasia sijoittuu jokseenkin samoille leveysasteille, mikä mahdollistaa kasvien ja maatalousteknologioiden siirtämisen alueelta toiselle. Muuntelu antaa näin valtaresursseja ja aiheuttaa myös eroja niiden jakautumisessa. Huomattakoon, että luonnollisen vallan lisääminen malliin tarkoittaa, että myös sosiobiologiassa ja kognitiivisessa psykologiassa käsitellyt kysymykset evoluutiosta on syytä ottaa vakavasti (ks. Laland & Brown 2011). Tämä tulee tosin tehdä äärimmäisen varovasti, sillä ihmislajin tapauksessa muut viisi valtalähdettä, jotka voivat kehittyä innovaatioiden kautta, muoavaat suuresti biologisille rakenteille perustuneen evoluutiomme vaikutusta, eikä seikkaa ole aina otettu tarpeellisissa määrin huomioon olemassa olevassa sosiobiologisessa kirjallisuudessa (Richerson & Boyd 2005; Ylikoski & Kokkonen 2009; Latvala & Silventoinen 2014).

Näiden lisäysten myötä päädyn alkupeuraisen IEMP-mallin laajennukseen, jota voidaan nimittää NACEMP-malliksi. Mitä etuja mallin omaksumisesta on? Tarkastelen tätä käsittelemällä kahta esimerkkitapausta, joita kumpaakin Mann käy laajasti läpi mutta teoreettisesti epätydyttävällä tavalla, nimittäin sukupuolikysymystä ja lähestyvää ympäristökriisiä.

Mannia syytettiin sukupuolen analyysin jättämisestä vaille huomiota kirjasarjansa

kahdessa ensimmäisessä osassa. Kahdessa uudessa osassa asia on korjattu. En ole eri mieltä hänen analyysistaan, jotka osoittavat asianmukaisesti muun muassa porvariston nousun jälkeen levinneen tasa-arvoideologian, naisten kasvavan työvoimaosuuden ja erilaisen hyvinvointimallien erojen merkityksen. Näyttää kuitenkin siltä, että Mann tekee sukupuolianalysinsä pikemminkin käsitteistöstään huolimatta kuin sen avulla. Esitänkin vaihtoehtona, että ottaisimme sukupuolijärjestelmän modernin muutoksen analyysin lähtökohdaksi miesten ja naisten biologiset erot ja ne sukupuolittuneet mahdollisuusavaruuudet, jotka miehille ja naisille eri yhteiskunnissa avautuvat. Mitä vähemmän yltäkylläinen yhteiskunta, mitä pienempi eliniän odote ja mitä suurempi naisten elämänsä aikana saamien lasten määrä, sitä tärkeämpiä pelkkään luonnolliseen valtaan (N) liittyvät tekijät ovat erojen määrittämisessä. Kulttuurisella vallalla (C) on toki aina ollut tärkeä rooli, mutta tuntuu järkevältä olettaa, että luonnollisen vallan rajoitteita liian pitkälle venyttämään pyrkineet yhteisöt eivät todennäköisesti ole menestyneet yhtä hyvin kuin vähemmän radikaalit. Nykyaikana tämä kaikki muuttuu asteittain poliittisten (P) ja taloudellisten (E) tekijöiden vaikutuksesta, mutta ei ilman artefaktuaalisen vallan (A) välittävää roolia. Tämä valtalähde on mahdollistanut sukupuolijärjestelmän yhä useampien osien yhä suuremman etäännyttämisen luonnosta muun muassa sellaisten tekijöiden myötä kuin ehkäisymenetelmät, äidinmaidonkorvikkeet, sukupuolenvaihdosteknologiat ja käden ulottuvilla olevat teknologiat, joilla uusia ihmisiä voidaan tuottaa hautomoissa naiskehon ulkopuolella. Näin päädymme nykymaailmaan, jossa sukupuoli ensimmäistä kertaa historiassa on pitkälti kulttuurinen tyyli (Heiskala 1996 ja 2009).

Toinen esimerkkini liittyy ympäristöongelmiin. Mann (2012:6) kirjoittaa:

Maatalouden ja teollisuuden kasvava tuottavuus mahdollisti maailman väestön nelinker-

taistumisen vuoden 1900 1,6 miljardista vuoden 2010 lähes 7 miljardiin. Samalla ihmisistä on tullut keskimäärin pidempiä, painavampia, kaksi kertaa pitkäikäisempiä ja kaksi kertaa todennäköisemmin lukutaitoisia. Näitä muutoksia pidetään oikeutetusti valtavana inhimillisinä saavutuksina. Ironista kyllä, kasvavalla luonnonvarojen kulutuksella on myös pimeä puolensa ympäristöongelmina, jotka voivat jopa uhata inhimillistä elämää maapallolla. Mitä hybristä se olisikaan: suurimmasta voitostamme tulisi lopullinen tappiomme!

– Tämän lainauksen myötä jätän asiani oikeuden päätettäväksi: mikäli ympäristökriisi on suurin haasteemme, kuten Mann vakuuttavasti esittää, tarvitsemme toki neljän valtalähteen rinnalle sellaisia käsitteitä kuin luonnollinen valta (N) ja artefaktuaalinen valta (A) kuvataksemme nykytilannetta ja siihen johtanutta prosessia sekä kehittääksemme vaihtoehtoja ja poliittisia ratkaisuja!

Tehkäämme lopuksi selväksi, mitä tässä esitän. En pyri yllä olevien ajatusten ja esimerkkien avulla tekemään alkuperäistä IEMP-mallia tarpeettomaksi. Kuten Mannin loistava kirjasarja sosiaalisesta vallasta osoittaa, se on useissa tapauksissa täysin toimiva malli käsillä oleviin tarkoituksiin. En myöskään näe mitään estettä sille, että muut tutkijat käyttävät sitä toisissa tutkimuksissa tutkimusohjelmana, jota seuraavat. Tästä syystä ehdotan NACEMP-mallia vain teoreettiseksi lisätökaluksi, jota voidaan käyttää niissä tapauksissa, joissa se toimii alkuperäistä paremmin. On myös huomattava, että uusi malli ei ole tietenkään tarkoitettu vain *sosiaalisen* vallan tutkimiseen sillä luonnollisenkin valta on mukana. Mikäli tulevan ympäristökriisin tehokas analyysi kuitenkin vaatii sitä, että sosiologisen kaanonin tavasta selittää sosiaalista vain sosiaalisella luovutaan ja opinalla avataan vaikutteille muilta tieteenaloilta, olen valmis elämään oppialan uudelleenmäärittelyn kanssa.

VIITTEET

1. Tämä artikkeli on lyhennetty ja Suomen oloihin sovitettu versio tekstistä ”The evolution of the sources of social power, and some extensions”, joka ilmestyy teoksessa Ralph Schroeder (toim.) *Global Powers: Mann's Anatomy of the 20th Century and Beyond*. Cambridge University Press, 2016. Tekstin on suomentanut Petro Leinonen.
2. Osista 1–2 laajemmin kiinnostunut lukija löytää pidemmän johdatuksen artikkeleista Heiskala (1994) ja (1995).
3. Suomen ja muiden Pohjoismaiden historia poikkeaa tässä valtaosasta muun Euroopan historiaa. Pohjoismaissa porvaristo ei ole luontevasti ”kolmas sääty” kuten Ranskassa, koska Pohjoismaita luonnehtii lähes maailmanhistoriallinen harvinaisuus: vapaa talonpoika. Talonpoikaisto esiintyikin meillä omana säätyinään valtiopäivillä niin Venäjän kuin Ruotsin vallan aikana. On siis perusteita puhua Pohjoismaiden ”erityistiestä”.

KIRJALLISUUS

- Dahl, Robert A. (1957) The concept of power. *Behavioral Science* 2, 3:201–215.
- Dean, Michell (1999) *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Diamond, Jared (1997) *Guns, Germs and Steel. A Short History of Everybody for the Last 13,000 Years*. London: Vintage.
- Durkheim, Émile (1895/1982) *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel (1978) *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Suffolk: Pelican Books.
- Giddens, Anthony (1995) Power in the writings of Talcott Parsons. Teoksessa Giddens: *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Cambridge: Polity.
- Goldstone, Jack A. (2006) A historical, not comparative, method: breakthroughs and limitations in the theory and methodology of Michael Mann's analysis of power. Teoksessa Hall & Schroeder, s. 263–282.
- Hall, John A. & Schroeder, Ralph (toim.) (2006) *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heiskala, Risto (1993) Modernity and the intersemiotic condition. *Social Science Information* 32, 4:581–604.
- Heiskala, Risto (1994) Sota, politiikka, talous, ideologia. Michael Mannin valtalähdeanalyysin käsitteet. *Tiede & edistys* 19, 2:127–140. (Ilmestynyt myös teoksessa Heiskala 1996.)
- Heiskala, Risto (1995) Valtiolliset sivilisaatiot ja modernin länsi. Michael Mannin valtalähdeanalyysin sisältö. Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Helsinki: Gaudeamus, s. 182–216. (Ilmestynyt myös teoksessa Heiskala 1996.)
- Heiskala, Risto (1996) *Kobti keimotekoista yhteiskuntaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2001) Theorizing power. Weber, Parsons, Foucault and neostructuralism. *Social Science Information* 40, 2:241–264.
- Heiskala, Risto (2003) *Society as Semiosis. Neostructuralist Theory of Culture and Society*. Frankfurt am Main and New York: Peter Lang.
- Heiskala, Risto (2009) Modernity and the articulation of the gender system: Order, conflict, and chaos. *Semiotica* 173,1/4:215–231.
- Heiskala, Risto (2014) Toward semiotic sociology. A synthesis of semiology, semiotics and phenomenological sociology. *Social Science Information* 53,1:35–53.
- Laland, Kevin N. & Brown, Gillian (2011) *Sense and Nonsense: Evolutionary Perspective on Human Behaviour*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno (1987) *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to the Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latvala, Antti & Silventoinen, Karri (toim.) (2014) *Käytäytymisgenetiikka – geeneistä yhteiskuntaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mann, Michael (1986) *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mann, Michael (1993) *The Sources of Social Power: Volume 2, The Rise of Classes and Nation-States, 1760–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (1994) Euroopan yhteisö ja maailman kansallisvaltiot. *Tiede & edistys* 19, 2:106–126.
- Mann, Michael (2003) *Incoherent Empire*. London: Verso.
- Mann, Michael (2004) *Facists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2005) *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2006) The sources of social power revisited: a response to criticism. Teoksessa Hall & Schroeder, s. 343–399.
- Mann, Michael (2012) *The Sources of Social Power: Volume 3, Global Empires and Revolution, 1890–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael (2013) *The Sources of Social Power: Volume 4, Globalizations, 1945–2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, T.H. (1949/1963) Citizenship and social class. Teoksessa Marshall: *Sociology at Crossroads and Other Essays*. London: Heinemann.
- McNeill, J.R. & McNeill, William (2003) *The Human Web. A Bird's Eye View of World History*. New York: Norton.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas (2008) *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity.
- Mills, C. Wright (1956) *The Power Elite*. London: Oxford University Press.
- Parsons, T. (1960) The distribution of power in American society. Teoksessa Parsons, *Structure and Process in Modern Societies*, s. 199–225. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Polanyi, Karl (1944/1957) *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Schroeder, Ralph (2007) *Rethinking Science, Technology and Social Change*. Stanford: Stanford University Press.
- Richerson, Peter J. & Boyd, Robert (2005) *Not By Genes Alone. How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: Chicago University Press.
- Wallerstein, Immanuel (2004) *World-systems Analysis: An Introduction*. Durham/London: Duke University Press.
- Wallerstein, Immanuel – Collins, Randall – Mann, Michael – Deluguian, Georgi & Calhoun, Craig (2013) *Does Capitalism Have a Future?* Oxford: Oxford University Press.
- Weber, Max (1922/1968) *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology. Volume I*. Toim. Guenthre Roth & Claus Wittich. Berkeley: University of California Press.
- Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi (2009) *Evoluutio ja ihmislunto*. Helsinki: Gaudeamus.